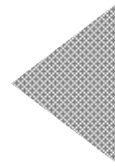

نگاهی تحلیلی در خصوص اثر تحریم‌های اقتصادی بر تجارت محصولات کشاورزی ایران

مصطفی بنی اسدی^۱

(تاریخ دریافت ۱۴۰۰/۷/۳ - تاریخ تصویب ۱۴۰۰/۱۲/۱۶)

نوع مقاله: علمی ترویجی

چکیده

از سال ۱۳۸۷ و به بهانه فعالیت‌های صلح آمیز هسته‌ای ایران، تحریم‌های بی سابقه‌ای علیه کشور اعمال گردید که اثرات قابل توجهی در اقتصاد کشور برجای گذاشت. هدف از مطالعه حاضر بررسی اثر تحریم‌های هسته‌ای بر روابط، ترکیب کالاها، شرکا و تراز تجاری بخش کشاورزی ایران است. برای این منظور از روش توصیفی-تحلیلی و تحلیل داده‌های سری زمانی تجاری ایران استفاده شد. در این تحلیل چهار دوره پیش از تحریم (۱۳۸۶-۱۳۷۸)، دوره شروع و اعمال تحریم (۱۳۹۰-۱۳۸۷)، دوره تشدید تحریم (۱۳۹۳-۱۳۹۱) و دوره پساتحریم و پسا برجام (۱۳۹۵-۱۳۹۴) مورد بررسی قرار گرفت. داده‌های این مطالعه از گمرک جمهوری اسلامی ایران جمع‌آوری شد. نتایج مطالعه نشان می‌دهد تحریم‌ها بر صادرات کشاورزی اثر مثبت داشته ولی شرکای تجاری کشور را تغییر داده است. همچنین تحریم‌ها برخلاف انتظار منجر به کاهش واردات محصولات کشاورزی و مواد غذایی نشده است، اما روابط تجاری، مبادی وارداتی و شرکای تجاری را تغییر داده و در عین حال ترکیب کالاهای وارداتی تغییر نکرده است. همچنین

۱- استادیار اقتصاد کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه بوعلی سینا، ایران، همدان. (نویسنده مسئول)

بعد از شروع تحریم‌ها، تراز تجاری بخش کشاورزی رو به بهبود بوده است. براساس نتایج این مطالعه و تجربیات دوران پیش و پس از تحریم می‌توان یک نقشه تجاری برای آینده در مواجهه با تحریم‌ها و با رویکرد اقتصاد مقاومتی تدوین نمود.

واژه‌های کلیدی: تحریم‌های اقتصادی، پسا تحریم، تراز تجاری، شرکای تجاری، بخش کشاورزی، اقتصاد مقاومتی.

۱- مقدمه

«تحریم» جزئی از دیپلماسی بین‌المللی حاکم بر جهان کنونی است که از سوی کشورهای تحریم‌کننده به عنوان ابزاری غیرنظامی برای اجبار دولت‌های کشورهای هدف جهت انجام واکنش مورد نظر اعمال می‌شود. منظور از «تحریم اقتصادی»، کاهش یا متوقف ساختن، یا تهدید به توقف روابط اقتصادی، تجاری و مالی متعارف با کشور هدف از سوی دولت کشور تحریم‌کننده است. منظور از روابط متعارف در این تعریف، روابط در وضعیت بدون اعمال تحریم است. در واقع تحریم، سلاحی اقتصادی در میدان مبارزه غیرنظامی است (ایلر^۱، ۲۰۰۷). نهاد تحریم‌کننده ممکن است یک دولت یا چند کشور از قبیل آمریکا و یا یک سازمان بین‌المللی مانند سازمان ملل باشد. هدف از اعمال تحریم‌های اقتصادی توسط کشور یا سازمان تحریم‌کننده، تغییر در رفتارهای سیاسی کشورهدف است (هافباور^۲ و همکاران، ۲۰۰۷).

تحریم‌های اقتصادی و سیاسی علیه یک کشور، بر اقتصاد کشور و کشورهای منطقه و جهان تأثیرات مختلفی خواهد داشت. پیوستگی عمیق اقتصادی میان کشورها و بنگاه‌های اقتصادی، وجود امکانات و ابزارهای ارتباطی پیشرفته برای کنترل مبادلات تجاری، مالی، پولی و امکان بهره‌گیری از ابزارهای مختلف برای اعمال فشار بر بنگاه‌های اقتصادی از جمله عواملی است که از یک طرف در کارآمدی تحریم اقتصادی علیه یک کشور مؤثر است و درجه موفقیت آن را

1- Eylar

2- Hufbauer

بالا می‌برد و از طرف دیگر بر ناکارآمدی تحریم‌ها هم مؤثر است (لو و زو، ۲۰۱۹). بنابراین این وابستگی و گستردگی روابط تجاری هم می‌تواند منجر به اثرگذاری تحریم‌ها شود و هم در عین حال (از طریق روابط تجاری غیررسمی) می‌تواند منجر به ناکارآمدی تحریم شود.

با شکل‌گیری انقلاب اسلامی و تغییر ماهوی در شیوه حکومتی ایران و تضادهای ایدئولوژیک انقلاب اسلامی با نظام لیبرال-سرمایه‌داری غرب، تقابل بین این دو جبهه از همان آغاز انقلاب اسلامی در ابعاد سخت و نرم آغاز شد. جنگ نظامی، جنگ رسانه‌ای، جنگ اطلاعاتی و امنیتی و جنگ اقتصادی از جمله میدان‌های تقابل بین این دو جبهه بوده است. یکی از ابزارهای جنگ اقتصادی و شاید مهمترین و کارآمدترین آن، ابزار تحریم اقتصادی باشد.

آمریکا و اتحادیه اروپا بعد از انقلاب اسلامی به‌ویژه در سالهای اخیر، به‌منظور دستیابی به اهدافی خاص در سیاست خارجی، به‌طور فزاینده‌ای از سیاست تحریم اقتصادی علیه ایران استفاده کرده‌اند. بیشترین و سخت‌ترین این تحریم‌ها، مربوط به پرونده هسته‌ای ایران است (آقایی و همکاران، ۱۳۹۷). تحریم‌های هسته‌ای با قطعنامه (۱۷۳۷) که در ۲۳ دسامبر ۲۰۰۶ میلادی به تصویب اعضای شورای امنیت رسید، در عمل ایران را به فصل ۷ و ماده (۴۱) منشور ملل متحد کشاند. این قطعنامه دارایی‌های برخی مؤسسه‌ها و افراد مرتبط با برنامه‌های هسته‌ای ایران در خارج کشور را مسدود کرد (فریادرس، ۱۳۹۴). همچنین در این قطعنامه ذکر شده بود که در صورت بی‌اعتنایی مجدد ایران به قطعنامه یاد شده و متوقف نشدن فعالیت‌های هسته‌ای در مدت زمان مقرر (۶۰ روزه) از سوی شورای امنیت، تهران با تحریم‌های سخت‌تری مواجه خواهد شد و با پایان یافتن مهلت ۲ ماهه، شورای امنیت و اعتنا نکردن ایران به قطعنامه یاد شده، قطعنامه سوم شورای امنیت پس از حدود یک ماه رایزنی در ۲۴ مارس ۲۰۰۷ میلادی به تصویب رسید. قطعنامه (۱۷۴۷) ضمن مسدود نمودن دارایی‌های ۲۸ فرد و نهاد ایرانی مرتبط با برنامه‌های هسته‌ای ایران و جلوگیری از صادرات تسلیحاتی ایران، تحریم‌های تنبیهی جدیدی را نیز علیه تهران وضع کرد و یک بار دیگر از ایران خواست که طی ۶۰ روز آینده فعالیت‌های هسته‌ای خود را به حالت تعلیق درآورد (فریادرس، ۱۳۹۴). فشار و گسترش تحریم‌ها و افزایش کشورهای تحریم‌کننده تا سال ۱۳۹۱ ادامه یافت و هر سال تحریم‌های سخت‌تر و با هدف

اثرگذاری بیشتر بر اقتصاد کشور اعمال گردید. اما فشار تحریم‌ها زمانی فزاینده شد که تحریم‌های نفتی گسترش یافت. در نهایت سخت‌ترین نوع تحریم که اقتصاد کشور را تحت تاثیر خود قرار داد، ممنوعیت خرید نفت ایران بود که از اواخر بهار ۱۳۹۱ اعمال شد. بر این اساس کشورهای اروپایی از خرید نفت ایران خودداری کردند و سایر کشورها را نیز برای کاهش خرید نفت از ایران تحت فشار قرار دادند.

اعمال تحریم‌های گسترده آثاری برای اقتصاد ایران به همراه داشت. از آثار مثبت این تحریم‌ها، می‌توان به تأمین نیازهای کشور با اتکا به توان داخلی، یادآوری نیاز به اصلاح ساختار بودجه و ضرورت جداسازی بودجه از درآمدهای نفتی، کارآمدسازی فرآیندهای مالی دولت، افزایش رقابت‌پذیری بخش‌های غیرتحریمی به دلیل تحولات ارزی و .. اشاره کرد. از آثار منفی تحریم‌های مرتبط با برنامه هسته‌ای می‌توان به کاهش درآمدها و ذخایر ارزی، گسترش کسری بودجه، کاهش سرمایه‌گذاری خارجی، کاهش سرمایه‌گذاری و اشتغال، افزایش نرخ ارز و تورم ناشی از آن و کاهش تولید ناخالص ملی اشاره کرد. تخمین صندوق بین‌المللی پول، بیانگر کاهش ذخایر ارزی ایران از ۱۰۶ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۱ به ۸۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۲ است. ضمن اینکه این نهاد پیش‌بینی کرده بود ذخایر ارزی ایران تا سال ۲۰۱۴ به اتمام برسد (فریادرس، ۱۳۹۴). اگرچه ایران، قبل از تحریم‌های هسته‌ای از الگویی موفق در جذب سرمایه‌گذاری خارجی استفاده نمی‌کرد، تحریم‌ها، فرصت‌های محدود سرمایه‌گذاری خارجی به‌ویژه در صنعت نفت و گاز را نیز از بین برد.

هدف از مطالعه حاضر بررسی تحلیلی اثرگذاری تحریم‌های هسته‌ای بر تجارت محصولات کشاورزی و تراز تجاری این بخش است. برای بررسی دقیق‌تر، چهار دوره قبل از تحریم (۱۳۷۹-۱۳۸۶)، دوره تحریم (۱۳۹۰-۱۳۸۷)، دوره تشدید تحریم (۱۳۹۳-۱۳۹۱) و دوره پسا تحریم (۱۳۹۵-۱۳۹۴)، بعد از توافق هسته‌ای) مورد تحلیل قرار گرفت (در مطالعه حاضر، دوره خروج رسمی آمریکا از برجام در سال ۱۳۹۷ و تشدید تحریم‌ها مورد بررسی قرار نگرفته است). بخش کشاورزی به این دلیل که کمترین میزان وابستگی در فعالیت اقتصادی خود به خارج از کشور دارد، کمترین میزان آسیب‌پذیری را نسبت به سایر بخش‌های اقتصادی در مقابل تحریم‌ها دارد. به علاوه با توجه به اینکه بخش کشاورزی تولیدکننده مواد غذایی ضروری برای ادامه حیات بشر است، معمولاً به دلایل انسان‌دوستانه مورد تحریم‌های بین‌المللی قرار نمی‌گیرد. اما

بهرحال بخش کشاورزی به‌طور غیرمستقیم می‌تواند از تحریم‌ها تأثیر پذیرفته و یا حتی در مقابل آن آسیب‌پذیر باشد. به عنوان مثال تحریم‌های اقتصادی، مالی و بانکی آثار مخربی بر تعاملات مالی و پولی، ذخایر ارزی و هزینه‌های حمل و انتقال کالا بر جا گذاشته که هر کدام از این موارد می‌توانند بر تجارت محصولات کشاورزی و مواد غذایی اثرگذار باشد. همچنین کاهش درآمدهای دولت و افت بودجه‌های عمرانی، افزایش نگرانی‌های دولت در زمینه امنیت غذایی و گرایش به تجارت دولتی، سخت شدن امکان واردات نهاده‌های کشاورزی و نااطمینانی فضای تولیدی و تجارت می‌تواند بر کل اقتصاد بخش کشاورزی اثرگذار باشد. با توجه به تقابل انقلاب اسلامی با نظام سلطه و تداوم تحریم‌های اقتصادی به بهانه‌های مختلف، ضروری است ضمن تحلیل دقیق اثرگذاری تحریم‌های اقتصادی بر بخش کشاورزی، راهکارهای مقابله با آن بررسی و تدوین شود. از این‌رو در مطالعه تحلیلی حاضر، اثرگذاری تحریم‌های مرتبط با برنامه هسته‌ای ایران بر صادرات، واردات، روابط و شرکای تجاری، ترکیب کالاهای تجاری و نهایتاً تراز تجاری بخش کشاورزی مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

با توجه به هدف این مطالعه در خصوص اثرگذاری تحریم‌ها بر تجارت و روابط تجاری، سؤالاتی جهت پاسخگویی به آن در این پژوهش مطرح می‌شود. تحریم چه اثری بر میزان واردات و صادرات کشاورزی داشته است؟ چگونه بر روابط و شرکای تجاری ایران در حوزه کشاورزی اثر گذار بوده است؟ تراز تجاری بخش کشاورزی در طی زمان (پیش و پس از تحریم) چه روندی را طی کرده است؟

برای پاسخگویی به این سؤالات مهم فرضیاتی مد نظر قرار گرفت. این فرضیات عبارتند از:
(۱) تحریم هسته‌ای اثر منفی بر صادرات کشاورزی ندارد؛ (۲) تحریم هسته‌ای اثر منفی بر واردات کشاورزی دارد؛ (۳) تحریم هسته‌ای اثر قابل توجهی بر ترکیب اقلام وارداتی و صادراتی ندارد؛ (۴) تحریم هسته‌ای منجر به تغییر شرکای تجاری کشور شده است.

۲- مبانی نظری و پیشینه تحقیق

همانطور که در بخش مقدمه بیان شد، تحریم اقتصادی نوعی مجازات اقتصادی بر علیه کشوری است که از قوانین بین‌المللی تجاوز کرده و یا موجب به خطر افتادن امنیت جهانی شده است و هدف از تحریم، تغییر رفتار کشور هدف است. البته در برخی موارد، کشورهای صاحب قدرت

بر اساس معیارهای دوگانه خود اقدام به تحریم سایر کشورها می‌کنند، تا رفتار آن کشور را مطابق میل خود اصلاح کرده و یا نظر خود را بر کشور هدف تحمیل کنند. اثرپذیری اقتصادی تحریم‌ها به اهداف تحریم، شرکای تجاری کشور تحریم‌شونده، هزینه‌های اجرایی تحریم، رابطه تجاری تحریم‌شونده و تحریم‌کننده پیش از تحریم، همراه کردن سایر کشورها از سوی تحریم‌کننده و در نهایت فهرست کالاهای مشمول تحریم بستگی دارد (گرشاسبی و یوسفی، ۱۳۹۵). در ارتباط با موفقیت تحریم اقتصادی در دستیابی به اهداف خود شرایط زیر مطرح شده است (کورت‌رایت و لوپز، ۱۹۹۵):

(الف) هزینه تحریم برای اقتصاد کشور هدف بیش از ۲ درصد تولید ناخالص ملی باشد؛ (ب) نسبت تولید ناخالص کشور تحریم‌کننده حداقل ۱۰ برابر کشور تحریم شده باشد؛ (ج) امکان تسلط بر بیش از ۲۵ درصد کل تجارت کشور هدف؛ (د) تحریم‌ها به سرعت و با همکاری سایر کشورهایی اعمال شود که شریک تجاری کشور هدف به‌شمار می‌روند؛ (ه) هزینه تحمیل تحریم‌ها برای کشور تحمیل‌کننده پایین باشد.

تحریم‌های اقتصادی از جنبه‌های تجاری و مالی برخوردارند. از جنبه تجاری، ممنوعیت‌ها و محدودیت‌هایی در زمینه صادرات و واردات اعمال می‌شود، اما در جنبه مالی، تحریم‌کننده از انجام معاملات مالی، نقل و انتقالات پول و سرمایه‌گذاری در کشور هدف خودداری می‌کند و با استفاده از نفوذ خود در مؤسسه‌های مالی بین‌المللی از هرگونه همکاری فنی، سرمایه‌گذاری رسمی و انعقاد قراردادهای وام جلوگیری می‌کند. مجموعه این اقدامات اثرات اقتصادی قابل توجه هم بر اقتصاد کشور تحریم‌شونده و هم بر تجارت بین‌المللی خواهد داشت (آقایی و همکاران، ۱۳۹۷). از جمله این اثرات در کشور تحریم‌شونده می‌توان به افزایش ریسک‌های اقتصادی، کاهش سرمایه‌گذاری، اختلالات بازار ارز، افزایش سطح عمومی قیمت‌ها، کاهش سطح رفاه، تخصیص غیر بهینه منابع تولیدی از جمله نیروی کار و در نتیجه کاهش انعطاف‌پذیری بازار کار و در سطح بین‌الملل کاهش روابط تجاری اشاره کرد.

بر این اساس می‌توان گفت که تحریم‌های اقتصادی با فشارهای سیاسی و نظامی بر یک کشور کاملاً متفاوت بوده و کانال‌های متفاوتی را نیز برای دستیابی به اهداف خود دنبال می‌کنند. از

مهمترین مجاری اثرگذاری بر اقتصاد کشور هدف، تغییرات در تجارت و تولید و سایر متغیرها وابسته به این بخش‌ها مانند سرمایه‌گذاری و اشتغال است. در واقع تحریم‌ها از طریق قطع و یا کاهش ارتباط اقتصاد یک کشور با اقتصاد دنیا و از طریق اثرگذاری بر تجارت و ورود و خروج ارز، سرمایه خارجی و تکنولوژی، بخش‌های مختلف اقتصاد یک کشور را تحت تأثیر قرار می‌دهد. تجارت کشور شامل واردات و صادرات است. از آنجا تولید کالا و خدمات در کشورها به واردات نهاده‌های تولید (سرمایه‌ای و واسطه‌ای) و تکنولوژی وابسته است، تحریم از طریق کاهش واردات این ملزومات بر تولید و به تبع بر اشتغال کشور هدف اثر می‌گذارد. افزایش هزینه واردات نیز منجر به افزایش سطح قیمت‌ها می‌شود. همچنین کاهش مقداری واردات منجر به کاهش درآمد دولت از محل تعرفه‌های وارداتی می‌شود. اثرگذاری تحریم بر صادرات می‌تواند مثبت یا منفی باشد. اثرگذاری منفی بر صادرات می‌تواند کشور را تأمین منابع ارزی مورد نیاز دچار مشکل کند و این خود به طور غیرمستقیم، مشکل واردات در زمان تحریم را افزایش می‌دهد. از سوی دیگر، تحریم و به تبع آن افزایش نرخ ارز، منجر به ارزان شدن کالاهای داخلی برای مصرف‌کنندگان خارجی می‌شود و منجر به افزایش توان رقابتی تولیدکننده داخلی شده و می‌تواند صادرات را افزایش دهد. البته این افزایش در صادرات بسته به سطح و شدت تحریم متفاوت خواهد بود و هرچه تحریم شدیدتر و گسترده‌تر باشد به تبع امکان صادرات کالا سخت‌تر خواهد بود.

این نوع اثرگذاری تحریم بر تجارت، شامل همه بخش‌ها از جمله بخش کشاورزی نیز می‌شود. بنابراین در مطالعه حاضر سعی خواهد شد، اثر تحریم‌های مرتبط با برنامه هسته‌ای ایران بر تجارت محصولات کشاورزی مورد بررسی قرار گیرد. در رابطه با موضوع اثرگذاری تحریم اقتصادی بر متغیرهای اقتصادی و تجاری یک کشور مطالعات مختلفی صورت پذیرفته است. به‌منظور خلاصه‌سازی بررسی ادبیات موضوع، پیشینه تحقیق در موضوع اثرگذاری تحریم‌ها بر اقتصاد و متغیرهای اقتصادی در جدول (۱) ارائه شده است.

جدول (۱) - خلاصه‌ای از مطالعات داخلی و خارجی انجام شده قبلی در موضوع تحقیق

عنوان مقاله	نویسندگان و سال	روش	نتایج
بررسی عوامل مؤثر بر صادرات پسته ایران با تأکید بر نقش تحریم‌های تجاری	کرباسی و امینی‌زاده (۱۳۹۸)	مدل جاذبه	تحریم‌های تجاری اتحادیه اروپا و افزایش قدرت صادراتی آمریکا اثری منفی و معنی‌داری بر صادرات پسته ایران داشته‌اند. این امر موجب شد که ایران از بازار اتحادیه اروپا به‌عنوان هدف اصلی صادرات خارج شود و آمریکا جایگزین ایران شود.
تأثیر تحریم‌ها بر تجارت متقابل محصولات کشاورزی بین ایران و کشورهای منطقه منا و اتحادیه اروپا	جاریانی و همکاران (۱۳۹۷)	مدل جاذبه و روش GMM	تحریم‌ها بر ارزش تجارت متقابل محصولات کشاورزی بین ایران و کشورهای منطقه منا بی‌تأثیر بوده، ولی در مقابل بر ارزش صادرات محصولات کشاورزی ایران به کشورهای اتحادیه اروپا تأثیر مثبت و معنادار داشته است
تأثیر تحریم‌های اقتصادی و تجاری بر روابط تجاری ایران و کشورهای عمده شریک تجاری	آقایی و همکاران (۱۳۹۷)	مدل جاذبه تعمیم‌یافته	تحریم‌های ضعیف تأثیر منفی کمتری بر ارزش تجارت ایران داشته اما تحریم‌های گسترده، تأثیر منفی قابل ملاحظه‌ای بر میزان تجارت ایران داشته است.
ارزیابی تحریم‌های اقتصادی از حیث شدت عمل بر تجارت غیر نفتی ایران و شرکای عمده تجاری	آذربایجانی و همکاران (۱۳۹۴)	مدل جاذبه	تحریم‌های محدود و گسترده به ترتیب فقط در صنایع ماشین‌آلات و تجهیزات حمل و نقل و مواد شیمیایی تأثیر داشتند و در سایر بخش‌ها تأثیر زیادی نداشتند.
بررسی آثار رفع تحریم اقتصادی بر صنعت دارویی ایران	راجی و رحیمی (۱۳۹۴)	توصیفی	ایجاد فرصت‌های مناسب و مطلوب برای بهره‌برداری از فرصت‌های پیش‌رو در فضای پسا برجام
بررسی تحریم‌ها بر بخش بانک‌داری، تجارت و انرژی در ایران	ابراهیمی سالاری و همکاران (۱۳۹۲)	توصیفی	تحریم‌ها بر بخش انرژی تأثیر چندانی نداشته ولی از سال ۲۰۰۷ به بعد، قیمت کالاهای سرمایه‌ای بین ۷ تا ۱۰ درصد افزایش یافت.
بررسی تحریم اقتصادی ایران با نگاهی به تجارت خارجی	اژدری و حسین‌زاده (۱۳۹۲)	توصیفی	صادرات و واردات دارای نوسان بوده است. کشورهای عمده تجاری در صادرات در دوره تحریم عبارتند از عراق، چین، امارات، افغانستان و هند.
باز بودن تجاری، نهادهای سیاسی و هزینه‌های نظامی (شواهدی از رفع تحریم‌های	دیزجی (۲۰۱۹)	توابع واکنش تکانه و مدل VAR	ایران روابط تجاری خود را از سمت کشورهای عضو اتحادیه اروپا و کشورهای OECD به سمت کشورهای منطقه MENA و آسیای

عنوان مقاله	نویسندگان و سال	روش	نتایج
ایران)			شرقی تغییر داده است.
بررسی اثر تحریم‌های اقتصادی بر حمایت از بخش کشاورزی در کشورهای هدف	لو و زو (۲۰۱۹)	مدل ناهمگن پویای پنلی	تحریم‌های اقتصادی در بلندمدت، منجر به کاهش حمایت از بخش کشاورزی در کشورهای هدف شده است.
بررسی پیامدهای تجربی تحریم‌های تجاری بر کشورهای مستقل و غیرمستقل، طی دوره زمانی ۲۰۰۶-۱۹۹۰	فرانک (۲۰۱۷)	مدل جاذبه	تحریم‌ها ارزش تجارت خارجی را کاهش می‌دهد. انحراف تجاری به‌عنوان ابزاری بالقوه برای کاهش تأثیر منفی تحریم‌ها معرفی شد.
بررسی تحریم اقتصادی بر نابرابری درآمد در کشورهای هدف	افسوربرگ و ماهادوان (۲۰۱۶)	توصیفی	اگر تحریم بلندمدت‌تر باشد، اثر نامطلوب بیشتری بر نابرابری درآمدی دارد.
بررسی تأثیر تحریم‌های اقتصادی بر رابطه‌های تجاری ایران از طی دوره زمانی ۲۰۰۶-۱۹۷۵	قادری (۲۰۱۵)	مدل جاذبه	تحریم‌ها باعث مختل شدن تجارت ایران و نیز بازدارنده رشد اقتصادی این کشور است.
برآورد تأثیر تحریم‌های اقتصادی بر حجم صادرات ایران به کشورهای عضو آکو، اوپک و آسه‌آن طی دوره ۲۰۱۳-۱۹۹۲	کهرازه و نیک‌پور (۲۰۱۵)	داده‌های ترکیبی و برآورد OLS	اعمال تحریم‌ها تأثیر منفی بر حجم صادرات ایران به اعضای اوپک داشته ولی تأثیری بر صادرات به کشورهای عضو آکو و آسه‌آن نداشته است.
بررسی اثر جنگ و تحریم بر تجارت بین‌الملل کشور یوگوسلاوی سابق	لاموت (۲۰۱۲)	مدل جاذبه	جنگ و تحریم سبب کاهش تجارت بین کشورهای هدف و اعمال‌کننده تحریم می‌شود و بر سایر کشورها نیز اثر می‌گذارد که این آثار تا چندین سال پس از پایان آن همچنان ادامه دارد.

۳- روش تحقیق

مطالعه حاضر به دنبال بررسی میزان و نحوه اثرگذاری تحریم‌های هسته‌ای بر تجارت محصولات کشاورزی و بررسی روند تغییرات متغیرهای وابسته به تجارت در شرایط پیش از تحریم، تحریم و دوره پس‌اتحریم است.

در مطالعه حاضر از روش تحلیلی-توصیفی برای بررسی موضوع مورد مطالعه استفاده شده است. برای این منظور داده‌های تجاری ایران در بخش کشاورزی به صورت سری زمانی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت و تغییرات ایجاد شده در آن در دوره پیش از تحریم، تحریم و پسا تحریم تحلیل شد. جهت تجزیه اجزاء سری به سیکل، جزء تصادفی و روند از فیلتر هودریک - پرسکات در نرم افزار Eviews استفاده گردید. آمار مورد نیاز در زمینه تجارت محصولات کشاورزی و کشورهای طرف تجاری ایران طی دوره ۱۳۷۸-۱۳۹۵، از گمرک جمهوری اسلامی ایران گردآوری شد. دوره مورد بررسی به چهار دوره تقسیم شد. دوره اول (۱۳۷۸-۱۳۸۶)، دوره پیش از آغاز تحریم‌های هسته‌ای، دوره دوم (۱۳۸۷-۱۳۹۰) دوره آغاز تحریم‌های هسته‌ای، دوره سوم (۱۳۹۱-۱۳۹۳) دوره تشدید و گسترش تحریم‌ها و دوره چهارم (۱۳۹۴-۱۳۹۵) دوره پساتحریم و پسا برجام مورد بررسی قرار گرفتند.

۴- نتایج و بحث

برای بررسی دقیق اثر تحریم‌های اقتصادی بر تجارت محصولات کشاورزی، ابتدا اثر تحریم بر صادرات (شامل ارزش، مقدار، ترکیب کالا و شرکای تجاری)، سپس بطور تفصیلی اثر تحریم بر واردات (شامل ارزش، مقدار، ترکیب کالا و شرکای تجاری) و در نهایت اثر تحریم بر تراز تجاری بخش کشاورزی ایران مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۴-۱- اثر تحریم بر صادرات محصولات کشاورزی ایران

اقلام عمده صادراتی محصولات کشاورزی در ایران عبارتند از: پسته، کشمش و مویز، زعفران، سیب، خرما، رب گوجه، بیسکویت، خیار، شیرینی بدون کاکائو، روده، سیب‌زمینی، انواع نان، بستنی، هندوانه و گوجه‌فرنگی تازه. جدول (۲)، سهم و رتبه محصولات عمده صادراتی کشاورزی ایران را در دوره پیش و پس از تحریم ارائه می‌کند.

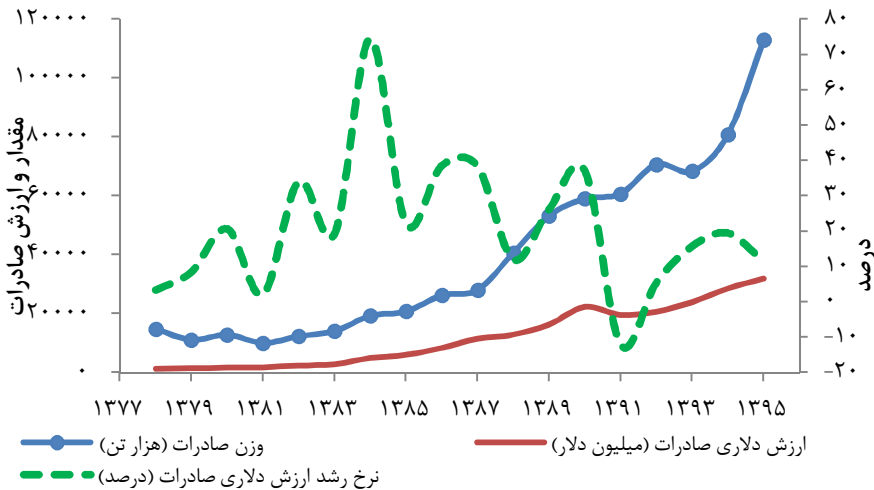
جدول (۲) - سهم و رتبه محصولات عمده صادراتی کشاورزی پیش و پس از تحریم‌ها از کل صادرات کشاورزی (درصد)

رتبه	دوره ۱۳۹۳-۱۳۹۱	رتبه	دوره ۱۳۹۰-۱۳۸۷	رتبه	دوره ۱۳۸۶-۱۳۷۹	شرح
۱	۲۱	۱	۲۱	۱	۳۸	پسته
۲	۵	۲	۵	۲	۶	کشمش و مویز
۳	۵	۳	۵	۳	۴	زعفران
۴	۳	۴	۵	۶	۲	سیب
۵	۳	۷	۳	۴	۳	خرما
۶	۳	۸	۳	۹	۲	رب گوجه
۷	۲	۱۲	۲	۱۶	۰	بستی
۸	۲	۱۵	۲	۱۸	۰	فرآورده‌های لبنی
۹	۲	۶	۳	۷	۲	بیسکویت
۱۰	۲	۱۰	۲	۸	۲	شیرینی بدون کاکائو
۴۸		۵۱		۵۹		مجموع

مأخذ: مطالعه فریادرس (۱۳۹۴) و آمار گمرک جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۶).

با توجه به جدول ۱، می‌توان دریافت که سهم اقلام عمده صادراتی کشاورزی ایران از کل صادرات بخش کشاورزی کاهش یافته است، اما همچنان ۶ محصول عمده صادراتی ایران در تمام ادوار عبارتند از پسته، انگور و کشمش، زعفران، سیب، خرما و رب گوجه فرنگی. البته عمده کاهش سهم در دوره تحریم مربوط به محصول پسته بوده است که می‌تواند دلایل مختلفی مانند شرایط آب و هوایی و رشد تولید کشورهای رقیب از جمله آن باشد. این در حالی است که با توجه به نمودار (۱)، صادرات محصولات کشاورزی در طی زمان روند رو به رشد و افزایشی داشته است.

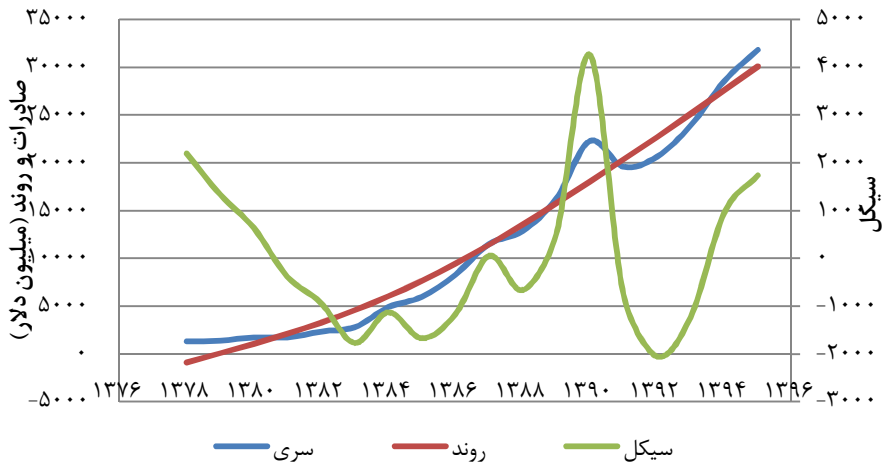
نمودار (۱) - مقدار وزنی، ارزش دلاری و نرخ رشد صادرات در طی دوره ۱۳۷۸-۱۳۹۵

(مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی (۱۳۹۶))

همانطور که در نمودار مشخص است، صادرات محصولات کشاورزی در دوره تحریم‌های اقتصادی، روند افزایشی خود را حفظ کرده است و بخش کشاورزی تنها در سال ۱۳۹۱ نرخ رشد منفی ارزش صادرات را تجربه کرده است. این در حالی است که در این سال علی‌رغم کاهش ارزش صادرات نسبت به سال قبل، مقدار وزنی صادرات افزایش داشته است. این نشان می‌دهد که کاهش ارزش صادرات ناشی از کاهش قیمت‌های جهانی محصولات صادراتی بوده و نه ناشی از کاهش مقدار صادرات. بنابراین تحریم‌ها اثر منفی بر صادرات محصولات کشاورزی ایران نداشته است. اگرچه تجارت مواد غذایی و دارو، مشمول تحریم‌های بین‌المللی نیست، انتظار بر این است با توجه به موانع به‌وجود آمده در انتقال پول، کشتی‌رانی، بیمه و سایر هزینه‌های جانبی ناشی از تحریم، صادرات محصولات کشاورزی تحت تأثیر قرار گیرد، اما داده‌های گمرک جمهوری اسلامی نشان می‌دهد، صادرات کشاورزی ایران افزایش یافته است. برای درک بهتر این موضوع، روند و سیکل مربوط به صادرات محصولات کشاورزی در نمودار (۲) ارائه شده است.

نمودار (۲) - بررسی رفتار تجاری (روند و سیکل) صادرات محصولات کشاورزی در ایران
(تفکیک با نرم افزار Eviews)

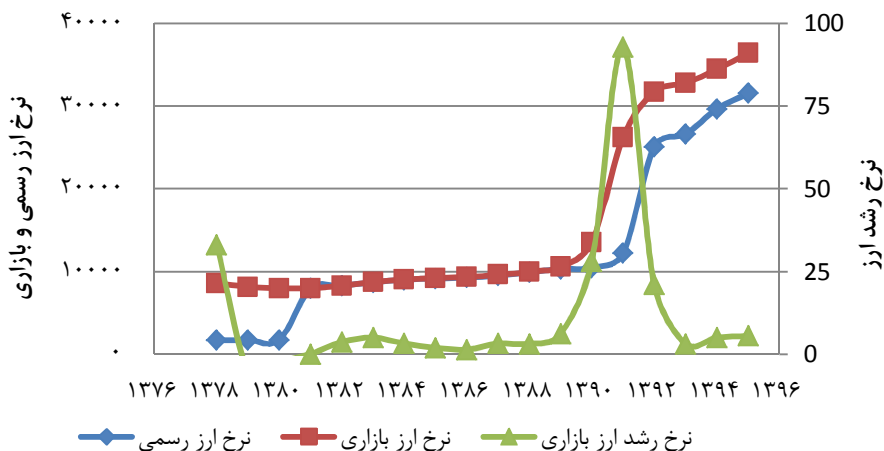

بررسی رفتار بلندمدت سری زمانی صادرات محصولات کشاورزی نشان می‌دهد که صادرات در طی زمان پیش و پس از تحریم روندی افزایشی داشته است و تحریم هسته‌ای اثر منفی بر آن نداشته است. همچنین رفتار سیکلی و دوره‌ای این سری نشان می‌دهد که طی دوره ۱۳۸۸-۱۳۹۱ (یعنی دوره تحریم اولیه) این متغیر وارد دوره رونق شده است و رفتار افزایشی در این دوره داشته است. تنها در سال ۱۳۹۲، آن هم به دلیل کاهش قیمت جهانی محصولات صادراتی کشور، یک سیکل منفی مشاهده می‌شود و مجدداً روند افزایش صادرات و دوره رونق صادرات تا سال ۱۳۹۵ ادامه می‌یابد. بنابراین در دوره شروع تحریم‌ها و تشدید تحریم‌های اقتصادی به استثنای سال ۱۳۹۲، رونق صادرات وجود داشته است. بنابراین با توجه به تحولات اقتصادی این دوره به نظر می‌رسد تحریم هسته‌ای اثری منفی بر صادرات کشاورزی نداشته است.

تحولات ارزی از جمله متغیرهای مهم اثرگذار بر صادرات کالا است که تحریم هسته‌ای از کانال آن توانسته است صادرات کشاورزی را تقویت کند. نگاهی به نرخ رشد ارز آزاد بیانگر این واقعیت است که نرخ ارز آزاد در سال‌های ۱۳۸۷-۱۳۹۲ با افزایش ۱۳۰ درصدی از ۹۶۶۷ به ۳۱۸۳۹ ریال افزایش یافته است. نرخ ارز آزاد در سال‌های ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۱ به ترتیب ۶، ۲۸ و ۹۲

درصد رشد کرده است. نمودار (۳)، روند تغییرات نرخ ارز طی دوره مورد بررسی را نشان می‌دهد.

نمودار (۳) - وضعیت نرخ ارز رسمی و آزاد و رشد نرخ آزاد ارز

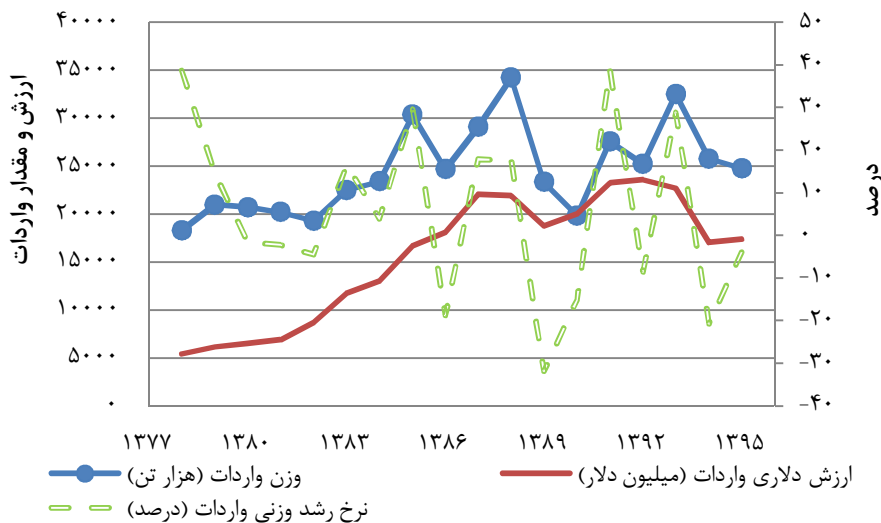

با توجه به تحولات ارزی، افزایش قیمت کالای صادراتی و افزایش توان رقابتی، انگیزه صادرات محصولات کشاورزی افزایش یافته است. هم‌روند صادرات افزایشی است و هم‌سیکل نشان از ورود به رونق صادرات در دوره تحریم دارد. حال باید دید که این افزایش صادرات ناشی از افزایش تولید بخش کشاورزی هم‌بوده یا صرفاً یک پدیده ناشی از شوک ارزی بوده است. برای این منظور روند ارزش افزوده بخش کشاورزی در نمودار (۴) ارائه شده است.

کاهش قیمت نسبی کالای داخلی به خارج، کاهش درآمد ملی و افزایش نرخ ارز، به طور کلی واردات و واردات محصولات کشاورزی کاهش یابد. در ادامه تحقق این موضوع مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

اقلام عمده وارداتی محصولات کشاورزی ایران عبارتند از گندم، دانه ذرت، برنج نیمه سفید شده، کنجاله سویا، قند و شکر، روغن، دانه سویا، گوشت گاو، جو و موز. عمده این اقلام از محصولات اساسی و کالاهای ضروری بخش کشاورزی است که جهت تأمین امنیت غذایی دارای اهمیت است. از این منظر باید اثرگذاری تحریم بر واردات کشاورزی را با دقت بیشتری بررسی کرد. زیرا ترکیب کالای وارداتی نشان می‌دهد که واردات محصولات کشاورزی با امنیت غذایی در کشور گره خورده است و می‌تواند به لحاظ سیاسی و امنیتی دارای اهمیت باشد. نمودار (۵)، مقدار وزنی، ارزش دلاری و نرخ رشد واردات محصولات کشاورزی را ارائه می‌کند.

نمودار (۵) - مقدار وزنی، ارزش دلاری و نرخ رشد واردات محصولات کشاورزی طی دوره ۱۳۷۸-۱۳۹۵

در مجموع بررسی روند واردات نشان می‌دهد که در دوره تحریم‌های هسته‌ای (۱۳۹۳-۱۳۸۷)، واردات محصولات کشاورزی از لحاظ ارزش به میزان ۱۰۹ درصد و از لحاظ وزنی به میزان ۲۳ درصد رشد داشته است. پس از تعلیق تحریم‌های هسته‌ای بعد از اجرای برجام، مجدداً میزان واردات محصولات کشاورزی به لحاظ ارزشی به میزان ۲۱ درصد و به لحاظ وزنی به میزان ۸ درصد کاهش یافته است. این نشان می‌دهد با توجه به حساسیت موضوع امنیت غذایی و ارتباط آن با امنیت ملی، دولت در زمان تحریم‌های هسته‌ای، جهت تامین مواد غذایی ضروری و ذخیره‌سازی احتیاطی آن، اهتمام ویژه‌ای به خرج داده است. هرچند که مقدار واردات محصولات کشاورزی به عوامل دیگری نظیر تولید داخلی هم بستگی دارد اما به نظر می‌رسد، شرایط خاص تحریم و اختصاص دادن ارز دولتی ۴۲۰۰ تومانی برای واردات مواد غذایی اساسی، منجر به افزایش واردات محصولات کشاورزی شده است. در واقع با کاهش درآمد ملی ناشی از تحریم‌ها و افزایش نرخ ارز و افزایش تورم داخلی، انتظار بر این است که واردات محصولات کشاورزی کاهش یابد. اما نه تنها چنین اتفاقی رخ نداد بلکه به میزان قابل توجهی افزایش یافته است. همانطور که بیان شد دلیل آن ماهیت محصولات کشاورزی وارداتی است که جز مواد غذایی ضروری محسوب شده و تامین کننده امنیت غذایی است. لذا دولت ضمن تخصیص ارز دولتی برای واردات این محصولات، خود را نیز موظف می‌داند که با سیاست‌های مختلف نیاز داخل را تامین کرده و حتی ذخیره‌سازی نماید. از طرف دیگر چون این محصولات مواد غذایی ضروری هم هستند و به لحاظ درآمدی کشش ناپذیر، افزایش قیمت آنها نیز نتوانسته تقاضای کُل را به صورت قابل توجه کاهش دهد. همه این دلیل منجر به افزایش واردات محصولات کشاورزی در دوره تحریم شده است. با تعلیق تحریم‌های هسته‌ای و برطرف شدن نگرانی‌های مربوط به تامین مواد غذایی ضروری و همچنین افزایش تولید داخلی محصولات کشاورزی (نمودار (۴))، میزان واردات این محصولات نیز کاهش یافته است.

۳-۴- اثر تحریم هسته‌ای بر ترکیب کالاهای وارداتی

سهم کلی ۱۰ قلم عمده وارداتی ۶۸ تا ۹۳ درصد کل واردات کشاورزی را تشکیل می‌دهند. این ده قلم ۷۸ درصد کل واردات کشاورزی و مواد غذایی در دوره (۱۳۸۶-۱۳۷۸) بوده است. سهم این کالاها با شروع تحریم هسته‌ای با اندک افزایشی به ۸۰ درصد رسید. از این رو می‌توان اذعان

نمود که تحریم‌های هسته‌ای تأثیر اندکی بر ترکیب واردات بخش کشاورزی داشته است. جدول (۳) رتبه کالاهای وارداتی محصولات کشاورزی را نشان می‌دهد.

جدول (۳) - رتبه واردات اقلام عمده مواد غذایی و کشاورزی پیش و پس از تحریم

محصول	دوره ۱۳۸۶-۱۳۷۹	دوره ۱۳۹۰-۱۳۸۷	دوره ۱۳۹۳-۱۳۹۱
گندم	۲	۲	۱
دانه ذرت	۳	۱	۲
برنج نیمه‌سفید شده	۴	۴	۳
کنجاله سویا	۷	۵	۴
قند و شکر	۵	۶	۶
روغن*	۱	۳	۵
دانه سویا	۶	۷	۱۰
گوشت گاو	۱۰	۸	۷
جو	۸	۴	۸
موز	۹	۹	۹

مأخذ: مطالعه فریادرس (۱۳۹۴)

۴-۴- اثر تحریم‌ها بر کشورهای مبدأ واردات گندم ایران (شرکای تجاری: واردات)

با توجه به اهمیت واردات مواد غذایی در شرایط تحریم برای کشور، تغییر شرکای تجاری واردات با دقت بیشتری نسبت به شرکای صادراتی بررسی شده است. برای بررسی اثر تحریم‌ها بر مبدا وارداتی محصولات کشاورزی، از بین کالاهای کشاورزی، ۵ محصول عمده و اساسی وارداتی مورد بررسی قرار گرفت. این محصولات عبارتند از گندم، ذرت، برنج، کنجاله سویا و قند و شکر. جدول (۴) سهم و رتبه شرکای تجاری ایران را در خصوص واردات گندم نشان می‌دهد.

جدول (۴) - سهم و رتبه مناطق و کشورهای طرف تجاری
ایران در واردات گندم پیش و پس از تحریم

رتبه	سهم - دوره چهارم (۱۳۹۵-۱۳۹۴)	رتبه	سهم - دوره سوم (۱۳۹۳-۱۳۹۱)	رتبه	سهم - دوره دوم (۱۳۹۰-۱۳۸۷)	رتبه	سهم - دوره اول (۱۳۸۶-۱۳۷۸)	نام کشور
-	۰	۹	۱/۲۲	۱۰	۳/۰	۱	۳۱/۹	استرالیا
-	۰	-	۰	۴	۹/۳	۲	۲۰/۷	کانادا
۴	۱۲/۶	۱	۳۷/۱	۱	۲۳/۷	۳	۱۲/۶	فدراسیون روسیه
۱	۳۷/۱	۵	۶/۳	۲	۱۵/۳	۴	۱۲/۰	قزاقستان
-	۰	۱۱	۱/۱	۱۱	۳/۰	۵	۸/۷	ازبکستان
-	۰	-	۰	۱۳	۱/۲	۶	۵/۲	آرژانتین
۷	۰/۶	۲۰	۰/۱	۱۴	۰/۹	۷	۴/۴	فرانسه
-	۰	۳	۸/۵	۳	۱۱/۰	۸	۱/۶	سوئیس
۱۰	۰/۱	۷	۳/۷	۵	۷/۴	۹	۱/۱	آلمان
۸	۰/۴	۴	۶/۴	-	۰	۱۲	۰/۲	ترکیه
۲	۲۴/۹	۲	۲۳/۸	۷	۴/۹	۱۳	۰/۲	امارات
۶	۰/۲	۶	۵/۰	۶	۷/۲	۱۴	۰/۱	هلند
۱۱	۰/۰	۱۵	۰/۵	۸	۴/۹	-	۰	آمریکا
۳	۱۴/۶	-	۰	-	۰	-	۰	اسپانیا
۷۵/۰		۷۵/۴		۴۷/۹		۳۳/۷		کشورهای منطقه، غرب و میانه آسیا
۷/۳		۰/۸		۲/۲		۰		کشورهای شرق آسیا
۱۷/۶		۲۱/۳		۳۱/۶		۸/۲		اروپا
۰/۰		۱/۶		۱۵/۴		۲۵/۸		آمریکای شمالی و جنوبی
۰		۱/۲		۳/۰		۳۱/۹		اقیانوسیه (استرالیا)
۱۱		۲۲		۲۳		۱۹		تعداد شرکای تجاری

مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی و محاسبات تحقیق

تعداد طرف تجاری ایران از ۱۹ کشور قبل از گسترش تحریم‌های هسته‌ای (۱۳۸۶-۱۳۷۸) به ۲۳ کشور در دوره گسترش تحریم (۱۳۹۰-۱۳۸۷) و ۲۲ کشور در دوره تشدید تحریم (۱۳۹۱-۱۳۹۳) افزایش یافته است. با تعلیق تحریم‌های هسته‌ای پس از برجام، تعداد شرکای تجاری به ۱۱ کشور کاهش یافته است. شرکای تجاری کشور با شروع تحریم‌های هسته‌ای برای واردات گندم بیشتر شده است. به نظر می‌رسد مشکلات و چالش‌های موجود بر سر راه مبادلات بانکی باعث شده است که کشور به دنبال متنوع‌سازی شرکای تجاری برای واردات گندم باشد.

قبل از گسترش تحریم‌ها کشور استرالیا با سهم ۳۱/۹ درصدی و کشور کانادا با سهم ۲۰/۷ درصدی، تأمین‌کننده بیش از ۵۰ درصد نیاز کشور به گندم بوده‌اند. با گسترش تحریم‌ها رویکرد سیاسی-اقتصادی کشورها، نوع برخورد آنها با مسئله تحریم هسته‌ای ایران و فاصله جغرافیایی منجر به تغییر مبداهای وارداتی کشور شده است. به‌ویژه در این دوره تحریم‌های نفتی، ارتباطات بانکی، بیمه و مشکلات ایجاد شده در کشتیرانی، سبب افزایش هزینه‌های حمل کالا و عدم توانایی انتقال پول و استفاده از بیمه گردید که منجر به تغییر کشورهای مبدأ وارداتی از کشورهای دور به کشورهای نزدیک گردید. در این دوره سهم قاره اروپا با افزایش بیش از ۴ برابری به حدود ۳۲ درصد و قاره آسیا نیز با رشد بیش از ۴ برابری به ۱۶ درصد افزایش یافته است. بخش عمده‌ای از این تغییر مسیر به رویکرد کشورها در مواجهه با ایران در مسئله تحریم‌های هسته‌ای برمی‌گردد. ضمن اینکه به نظر می‌رسد با توجه به افزایش هزینه‌های نقل و انتقال بین‌المللی کالا برای ایران برای کاهش هزینه‌ها کشورهای با فاصله جغرافیایی نزدیک‌تر جایگزین شده است. جدول (۵) سهم و رتبه شرکای تجاری ایران در واردات محصول ذرت را نشان می‌دهد.

جدول (۵) - سهم و رتبه مناطق و کشورهای طرف تجاری ایران

در واردات ذرت پیش و پس از تحریم

رتبه	سهم - دوره چهارم (۱۳۹۴-۱۳۹۵)	رتبه	سهم - دوره سوم (۱۳۹۳- ۱۳۹۱)	رتبه	سهم - دوره دوم (۱۳۹۰- ۱۳۸۷)	رتبه	سهم - دوره اول (۱۳۸۶- ۱۳۷۸)	نام کشور
۲	۱۷/۷	۵	۴/۴	۶	۳/۳	۱	۳۵/۲	برزیل
۱	۲۶/۴	۱	۳۹/۶	۱	۳۵/۱	۲	۱۵/۷	سوئیس
۱۶	۰/۱	۱۲	۰/۳	۲۰	۰/۰	۳	۱۰/۶	چین
-	۰	-	۰	-	۰	۴	۹/۳	کانادا
۴	۱۱/۷	۳	۱۳/۶	۳	۱۱/۸	۵	۵/۳	انگلستان
۸	۲/۲	۲	۱۵/۵	۲	۳۲/۹	۶	۴/۴	امارات متحده عربی
۳	۱۴/۶	۴	۱۳/۵	۸	۲/۱	۷	۴/۲	هلند
۱۱	۰/۶	-	۰	۷	۲/۷	۸	۳/۶	آمریکا
۱۸	۰/۰	۱۷	۰/۰	۱۷	۰/۲	۹	۳/۵	لبنان
۱۰	۰/۹	۹	۱/۲	۵	۵/۵	۱۰	۲/۸	اتریش
۵	۱۱/۲	۶	۴/۱	۱۳	۰/۳	۱۱	۱/۹	اوکراین
۶	۵/۳	۸	۲/۸	۱۴	۰/۳	۱۵	۰/۵	فدراسیون روسیه
۱۲	۰/۲	۷	۳/۳	۹	۰/۹	۱۷	۰/۰	ترکیه
۷	۵/۲	۱۰	۰/۹	-	۰	-	۰	سنگاپور
-	۰	۱۸	۰/۰	۴	۵/۷	-	۰	آرژانتین
۸/۰		۲۲/۱		۳۴/۷		۴/۹		کشورهای منطقه، غرب و میانه آسیا
۵/۳		۱/۲		۰/۰		۱۰/۶		کشورهای شرق آسیا
۶۶/۶		۷۲/۲		۵۶/۰		۳۰/۶		اروپا
۱۸/۲		۴/۴		۱۱/۷		۴۹/۲		آمریکای شمالی و جنوبی
۰/۱		۰		۰/۴		۰/۶		آفریقا
۱۹		۲۰		۲۰		۱۸		تعداد شرکای تجاری

مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی و محاسبات تحقیق

در خصوص محصول ذرت تعداد کشورهای طرف تجاری پیش و پس از تحریم چندان تغییری نکرده است، اما سهم تجاری کشورهای نزدیکتر افزایش یافته است، به طوری که سهم ۵ درصدی کشورهای منطقه قبل از تحریم، به ۳۴/۷ درصد در زمان تحریم و ۲۲ درصد در دوره تشدید تحریم‌ها رسید و مجدداً با تعلیق تحریم‌ها، سهم کشورهای منطقه کاهش قابل توجه داشته است. سهم قاره اروپا نیز در دوره تحریم‌ها و تشدید تحریم‌ها به بیش از دو برابر دوره قبل از تحریم رسید. این در حالی است که سهم قاره آمریکا و شرق آسیا به طور چشمگیری در دوره تحریم و تشدید تحریم‌ها کاهش یافت. قبل از تحریم‌ها، کشور برزیل با تأمین ۳۵ درصد از نیاز داخلی به ذرت، بزرگترین شریک تجاری ایران بود اما سهم این کشور در دوره تحریم‌ها شدیداً کاهش یافت و به ۳ الی ۴ درصد رسید و مجدداً با تعلیق تحریم‌های هسته‌ای، سهم این کشور به ۱۷ درصد رسید. در تجارت ذرت کشورهای اروپایی جزء شرکای اصلی ذرت در تمام ادوار بررسی شده هستند. البته کشور باید در شرایط تحریمی شدید به دنبال شرکای تجاری باشد که به لحاظ سیاسی، به دنبال تشدید فشار بر ایران نباشند. بنابراین کشورهایی مثل انگلستان و هلند نمی‌توانند شرکای تجاری مطمئنی برای تأمین مواد غذایی ضروری کشور باشند و هر گونه تغییر رفتار آنها می‌تواند منجر به تهدید امنیت غذایی کشور شود. جدول (۶) سهم و رتبه شرکای تجاری ایران در واردات محصول برنج را نشان می‌دهد.

جدول (۶) - سهم و رتبه مناطق و کشورهای طرف تجاری ایران در واردات برنج پیش و پس از تحریم

نام کشور	سهم - دوره اول (۱۳۸۶-۱۳۷۸)	رتبه	سهم - دوره دوم (۱۳۹۰-۱۳۸۷)	رتبه	سهم - دوره سوم (۱۳۹۳-۱۳۹۱)	رتبه	سهم - دوره چهارم (۱۳۹۵-۱۳۹۴)	رتبه
تایلند	۴۵/۳	۱	۲/۴	۵	۱/۴	۵	۰/۱	۶
پاکستان	۱۷/۶	۲	۲۴/۸	۲	۹/۸	۲	۲۲/۹	۲
امارات متحده عربی	۱۳/۴	۳	۴۱/۹	۱	۷/۶	۳	۳/۳	۳
اتریش	۱۰/۳	۴	۲/۹	۴	۰/۶	۷	۰	-
اروگوئه	۸/۷	۵	۲/۴	۶	۰/۷	۶	۲/۵	۵
ویتنام	۳/۷	۶	۰/۷	۱۰	۰	-	۰	-
آرژانتین	۳/۲	۷	۰/۰	۱۴	۰	-	۰	-
سوئیس	۱/۲	۸	۱/۶	۹	۰	-	۰	-

==== نگاهی تحلیلی در خصوص اثر تحریم‌های اقتصادی بر تجارت محصولات کشاورزی ایران ۲۰۳

رتبه	سهام - دوره چهارم (۱۳۹۴-۱۳۹۵)	رتبه	سهام - دوره سوم (۱۳۹۳- ۱۳۹۱)	رتبه	سهام - دوره دوم (۱۳۹۰- ۱۳۸۷)	رتبه	سهام - دوره اول (۱۳۸۶- ۱۳۷۸)	نام کشور
۱	۶۵/۵	۱	۷۵/۹	۳	۲۱/۷	۹	۰/۹	هند
-	۰	۹	۰/۲	۱۳	۰/۰	۱۸	۰/۰	چین
-	۰	-	۰	۷	۱/۸	-	۰	هلند
-	۰	۴	۳/۳	۲۰	۰/۰	-	۰	ترکیه
۴	۲/۵	۱۲	۰/۰	۱۵	۰/۰	-	۰	آمریکا
۹۱/۷		۹۶/۹		۸۸/۹		۳۲/۶		کشورهای منطقه، غرب و میانه آسیا
۰/۱		۱/۷		۳/۱		۴۹/۱		کشورهای شرق آسیا
۰		۰/۶		۶/۳		۱۱/۷		اروپا
۵/۱		۰/۷		۲/۴		۱۱/۹		آمریکای شمالی و جنوبی
۷		۱۲		۲۵		۱۹		تعداد شرکای تجاری

مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی و محاسبات تحقیق

تعداد شرکای تجاری در واردات برنج در دوره ابتدایی تحریم افزایش یافته است که می‌تواند به دلیل نگرانی بابت تامین این کالا و تنوع‌بخشی به شرکای تجاری جهت کاهش ریسک باشد. اما در دوره تشدید تحریم‌های هسته‌ای، تعداد شرکای تجاری به میزان قابل توجهی کاهش یافته است. دلیل آن نوع خاص رابطه تجاری کشور با کشور هند بود. کشور هند وارد کننده نفت از ایران در این دوره بود اما به دلیل تحریم‌های بانکی امکان انتقال پول بین کشور وجود نداشت. به همین دلیل بخشی از تجارت دو کشور بر مبنای تهاتر کالا صورت می‌پذیرفت. محصول برنج از جمله کالاهایی بود که به صورت عمده و تهاتر در ازاء فروش نفت وارد کشور می‌شد. همانطور که در جدول فوق نیز مشخص است، سهم کشور هند ۰/۹ درصد قبل از تحریم‌ها به ۲۱ درصد در دوره ابتدایی تحریم و حدود ۷۶ درصد در دوره تشدید تحریم‌ها رسید که این رقم بسیار قابل توجه است (حدود ۸۴ برابر). البته با تعلیق تحریم‌ها، هند همچنان بزرگترین شریک تجاری برنج باقی ماند. در دوره قبل از تحریم‌ها سهم کشورهای شرق آسیا ۴۹ درصد و سهم کشورهای غرب

و میانه آسیا ۳۲/۶ درصد از واردات برنج کشور بود که در دوره تشدید تحریم‌ها این رقم برای برای کشورهای غرب و میانه آسیا به ۹۷ درصد رسید و عملاً واردات برنج تنها از کشورهایی انجام پذیرفت که به لحاظ جغرافیایی نزدیک به ایران بوده و با توجه به تحریم‌ها امکان انتقال کالا و پول و یا تجارت تهاتری وجود داشته است. جدول (۷) سهم و رتبه شرکای تجاری ایران در واردات کنجاله سویا را نشان می‌دهد.

جدول (۷) - سهم و رتبه مناطق و کشورهای طرف تجاری ایران در واردات کنجاله سویا پیش و پس از تحریم

نام کشور	سهم - دوره اول (۱۳۸۶-۱۳۷۸)	رتبه	سهم - دوره دوم (۱۳۹۰-۱۳۸۷)	رتبه	سهم - دوره سوم (۱۳۹۳-۱۳۹۱)	رتبه	سهم - دوره چهارم (۱۳۹۴-۱۳۹۵)	رتبه
برزیل	۴۰/۵	۱	۲/۳	۸	۱/۷	۸	۱۵/۶	۴
سوئیس	۲۶/۲	۲	۲۹/۷	۲	۱۹/۵	۳	۲۳/۷	۱
امارات متحده عربی	۱۲/۰	۳	۳۴/۰	۱	۱۰/۲	۴	۱۶/۴	۳
هند	۶/۵	۴	۳/۵	۷	۲۱/۸	۲	۴/۲	۸
لبنان	۵/۹	۵	۰	-	۰	-	۰	-
اتریش	۳/۲	۶	۵/۰	۶	۰	-	۰	-
آرژانتین	۳/۱	۷	۵/۷	۵	۵/۶	۷	۲۳/۳	۲
انگلستان	۲/۵	۸	۱۱/۲	۳	۹/۱	۵	۵/۸	۶
اوکراین	۲/۱	۹	۰	-	۰/۰	۱۴	۰	-
آلمان	۱/۲	۱۰	۰	-	۰	-	۰	-
هلند	۰/۹	۱۱	۷/۳	۴	۲۵/۲	۱	۶/۳	۵
سنگاپور	۰/۲	۱۶	۰	-	۰	-	۴/۷	۷
ترکیه	۰/۰	۱۸	۰	-	۶/۴	۶	۰	-
کشورهای منطقه، غرب و میانه آسیا	۲۵/۴		۳۷/۶		۳۸/۴		۲۰/۷	
کشورهای شرق آسیا	۰/۲		۰/۰		۰/۳		۴/۷	
اروپا	۳۶/۱		۵۴/۶		۵۳/۹		۳۵/۸	
آمریکای شمالی و جنوبی	۴۴/۵		۸/۰		۷/۴		۳۸/۸	

==== نگاهی تحلیلی در خصوص اثر تحریم‌های اقتصادی بر تجارت محصولات کشاورزی ایران ۲۰۵

رتبه	سهام - دوره چهارم (۱۳۹۴-۱۳۹۵)	رتبه	سهام - دوره سوم (۱۳۹۳- ۱۳۹۱)	رتبه	سهام - دوره دوم (۱۳۹۰- ۱۳۸۷)	رتبه	سهام - دوره اول (۱۳۸۶- ۱۳۷۸)	نام کشور
۷		۱۳		۱۴		۱۹		تعدادشکای تجاری

مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی و محاسبات تحقیق

بخش عمده کنجاله سویا قبل از تحریم از سه کشور برزیل، سوئیس و امارات متحده عربی با سهم ۴۰، ۲۶ و ۱۲ درصدی وارد می‌شد. در دوره آغاز تحریم کشورهای امارات، سوئیس، انگلستان و هلند به ترتیب سهم ۳۴، ۳۰، ۱۱ و ۷ درصدی داشتند و با تشدید تحریم‌ها هلند، هند، سوئیس، امارات و انگلستان به ترتیب سهم ۲۵، ۲۱، ۱۹، ۱۰ و ۹ درصدی تأمین‌کنندگان اصلی کنجاله سویا بودند. به لحاظ منطقه‌ای در تجارت سویا، سهم کشورهای غرب و میانه آسیا و اروپا در دوره تحریم‌ها افزایش و سهم قاره آمریکا کاهش یافته است و مجدداً با تعلیق تحریم‌های هسته‌ای این روند برعکس شده است.

۵-۴- اثر تحریم‌های مرتبط با برنامه هسته‌ای بر هزینه‌های وارداتی محصولات کشاورزی

با توجه به اینکه واردات محصولات کشاورزی براساس نیاز کشور به مواد غذایی ضروری است، تحریم‌های هسته‌ای تغییر چندانی در ترکیب واردات کشاورزی ایجاد نکرد، اما با توجه به اثرگذاری تحریم‌ها بر هزینه‌های انتقال کالا، قیمت کالاهای وارداتی تغییر خواهد کرد که اثرات اقتصادی و رفاهی خود را بر تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان داخلی خواهد داشت. برای این منظور، داده‌های مربوط به قیمت وارداتی چهار محصول اساسی عمده در جدول (۸) مورد بررسی قرار گرفت.

جدول (۸) - قیمت سیف وارداتی و فوب جهانی اقلام عمده وارداتی (دلار/کیلوگرم)

شرح کالا	قیمت سیف (CIF) وارداتی				قیمت فوب (FOB) جهانی		
	دوره اول	دوره دوم	دوره سوم	متوسط دوره دوم و سوم	دوره اول	دوره دوم	دوره سوم و متوسط
گندم	۰/۱۵	۰/۲۲	۰/۳۵	۰/۲۹	۰/۱۵	۰/۲۷	۰/۲۹
دانه ذرت	۰/۱۶	۰/۲۹	۰/۳۸	۰/۳۴	۰/۱۳	۰/۲۴	۰/۲۵
برنج نیمه سفید شده	۰/۳۱	۰/۸۳	۱/۱۳	۰/۹۸	۰/۳۰	۰/۶۴	۰/۵۷
کنجاله سویا	۰/۲۵	۰/۴۶	۰/۶۳	۰/۵۴	۰/۲۰	۰/۳۷	۰/۴۴

مأخذ: مطالعه فریادرس (۱۳۹۴) براساس آمار گمرک جمهوری اسلامی ایران و FAO.

همانطور که در جدول (۸) مشخص است، قیمت وارداتی و فوب جهانی این اقلام بیش از قیمت فوب جهانی این کالاها است که نشان‌دهنده اثرگذاری تحریم‌ها و افزایش قیمت کالاهای وارداتی است.

تفاوت قیمت سیف وارداتی کالاها و قیمت فوب جهانی آنها در دوره قبل و بعد از تحریم هسته‌ای تابع تغییر قیمت این کالاها و هزینه‌های حمل‌ونقل بین‌المللی است. برای روشن شدن آثار تحریم بر قیمت کالاهای وارداتی رشد قیمت سیف وارداتی با رشد قیمت فوب جهانی مقایسه و در جدول (۹) ارائه شده است.

جدول (۹) - رشد قیمت سیف وارداتی و فوب جهانی محصولات

کشاورزی منتخب وارداتی به کشور (درصد)

رشد قیمت فوب جهانی			رشد قیمت سیف وارداتی			شرح کالا
رشد متوسط دوره دوم و سوم به اول	رشد دوره سوم به دوم	رشد دوره دوم به اول	رشد متوسط دوره دوم و سوم به اول	رشد دوره سوم به دوم	رشد دوره دوم به اول	شرح کالا
۸۲	۶/۳۵	۷۶/۵۳	۹۶/۹۱	۶۰/۲۸	۵۱/۳۱	گندم
۸۹	۱/۴۷	۸۸/۰۸	۱۰۶/۳۱	۲۹/۴۲	۷۹/۸۵	دانه ذرت
۸۶	-۲۲/۴۶	۱۰۹/۲۴	۲۱۲/۸۲	۳۵/۰۶	۱۶۶/۱۶	برنج نیمه سفید شده
۱۱۷	۳۷/۲۹	۸۲/۴۹	۱۱۴/۴۵	۳۶/۵۳	۸۱/۳۳	کنجاله سویا
۸۱	۱/۹۴	۷۸/۷۹	۹۷/۱۰	۱۵/۸۹	۸۲/۶۰	قند و شکر

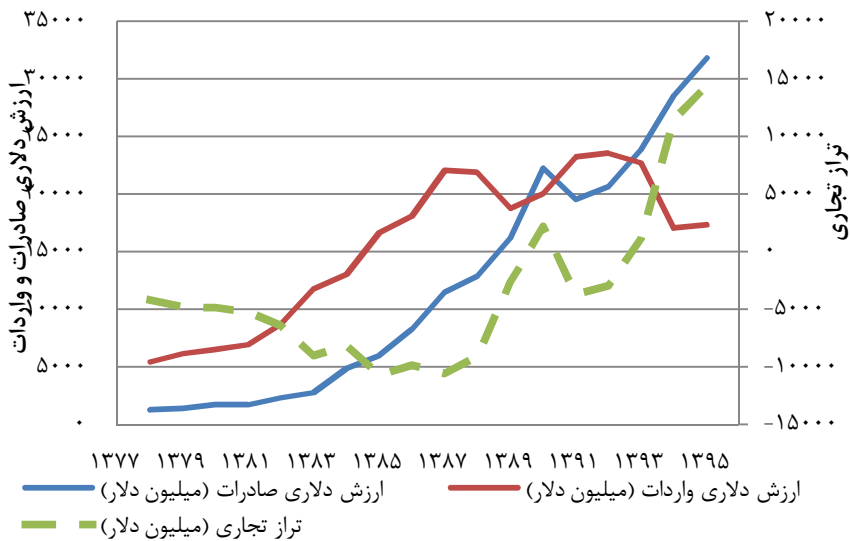
مأخذ: مطالعه فریادرس (۱۳۹۴) براساس آمار گمرک جمهوری اسلامی ایران و FAO.

انتظار بر این است که رشد قیمت سیف وارداتی کالا به رشد قیمت فوب جهانی همان کالا نزدیک باشد، اما با توجه به اعداد جدول فوق، اختلاف بین این دو نرخ رشد به نوعی بیانگر اختلاف هزینه‌های خرید و حمل و نقل کالا برای ایران نسبت به متوسط جهانی آن است. داده‌های جدول ۸ نشان می‌دهد رشد قیمت سیف وارداتی ایران بیش از رشد قیمت فوب جهانی در دوره تحریم نسبت به دوره قبل از تحریم هسته‌ای بود و کالاهای حمل شده به مقصد ایران قیمتی بیش از متوسط فوب جهانی داشتند. متوسط رشد قیمت سیف وارداتی کشور برای اقلام عمده در دوره دوم و سوم نسبت به دوره اول ۱۲۵/۵ درصد بوده که این رقم برای قیمت فوب جهانی ۹۱ درصد است که نشان‌دهنده اختلاف ۳۴/۵ درصدی بین این دو نرخ رشد است. لذا قیمت سیف وارداتی کشور به واسطه تحریم ۳۴/۵ درصد بیشتر از قیمت فوب جهانی کالاهای مشابه رشد کرد. به عبارت دیگر به علت تحریم هسته‌ای کالاهای وارداتی ۳۴/۵ درصد گران‌تر وارد کشور شد. چنین تغییری اگرچه به زیان مصرف‌کنندگان است، اما امکان استفاده از آن به عنوان فرصتی برای افزایش تولید داخلی وجود دارد. با این وجود نگرانی از تهدید امنیت غذایی به سیاست واردات چنین اقلامی با نرخ ارز دولتی منجر و در عمل فضای رقابت بر تولید داخلی نیز سخت شد.

۶-۴- تراز تجاری محصولات کشاورزی

برای درک بهتر اثرگذاری کلی تحریم‌ها بر تجارت محصولات کشاورزی در کشور، ارزش صادرات، ارزش واردات و تراز تجاری ایران در طی دوره ۱۳۷۸-۱۳۹۵ در نمودار (۶) ارائه شده است.

نمودار (۶)- ارزش واردات، ارزش صادرات و تراز تجاری بخش کشاورزی ایران طی دوره ۱۳۷۸-۱۳۹۵

همانطور که در نمودار (۶) مشخص است، تا قبل از شروع تحریم‌ها همواره ارزش واردات از صادرات محصولات کشاورزی بیشتر بوده و شکاف بین آنها با یک نرخ ملایم در حال افزایش بوده است. بنابراین تراز تجاری طی این دوره منفی و با یک نرخ ملایم روند رو به کاهش داشته است. با شروع تحریم‌ها در سال ۱۳۸۷، صادرات رشد افزایش یافت و اختلاف خود را با ارزش واردات کاهش داد که سبب بهبود تراز تجاری شد و حتی در سال ۱۳۹۰ تراز تجاری مثبت گردید. با تشدید تحریم‌ها و افزایش واردات محصولات کشاورزی به دلیل تامین مواد غذایی

ضروری و ذخیره سازی در شرایط تحریم و همچنین عدم بهره‌گیری بخش کشاورزی از شرایط افزایش نرخ ارز جهت صادرات بیشتر، در دوره ۱۳۹۳-۱۳۹۰ تراز تجاری مجدداً منفی شد و سپس با تعلیق تحریم‌ها مجدداً تراز تجاری روند بهبود خود را ادامه داد و در سال ۹۴ و ۹۵ با سبقت گرفتن صادرات از واردات تراز تجاری مثبت شد. دلیل مثبت شدن تراز تجاری بعد از تعلیق تحریم‌های هسته‌ای این است که با برطرف شدن تحریم‌ها، نگرانی از بابت اقلام ضروری غذایی برطرف شد و لذا روند واردات کشاورزی شروع به کاهش نمود و در مقابل با توجه به بالا بودن نرخ ارز، همچنین توان رقابتی بالا و انگیزه برای صادرات حفظ شد و به همین جهت تراز تجاری در این دوره بعد از سال‌ها تراز تجاری منفی، مثبت گردید.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

براساس نتایج بررسی آمارهای تجاری، فرضیه اول تحقیق تایید می‌گردد، یعنی تحریم‌های هسته‌ای اثر منفی بر صادرات محصولات کشاورزی نداشته است. در واقع نه تنها اثر منفی نداشته بلکه روند صادرات محصولات کشاورزی افزایش نیز داشته است. البته این نتیجه مطابق با انتظار است. زیرا اولاً بخش کشاورزی، مستقل‌ترین بخش اقتصادی کشور است و عمده منابع تولیدی این بخش در داخل کشور موجود است، بنابراین تحریم‌ها در بخش تولید مشکل جدی ایجاد نمی‌کند، هرچند که هزینه‌های تولید را افزایش می‌دهد. با افزایش نرخ ارز که در واقع ارزان شدن کالای تولید داخل برای مصرف‌کننده خارجی است، قدرت رقابت تولیدکننده کشاورزی در داخل افزایش می‌یابد و با توجه به شدت افزایش قیمت ارز در کشور، افزایش قیمت صادراتی، افزایش هزینه تولید را جبران می‌کند. این وضعیت سبب می‌شود هم تولیدکننده داخل و هم مصرف‌کننده خارجی تمایل به تجارت برای محصولات کشاورزی تولید داخل داشته باشند. هرچند که این موضوع سبب افزایش قیمت‌های داخلی و کاهش رفاه مصرف‌کننده می‌شود اما در شرایط تحریم که کشور در دستیابی به ارز مورد نیاز خود دچار مشکل می‌شود، تقویت صادرات کشاورزی می‌تواند در این شرایط کمک‌کننده باشد. البته همانطور که در بخش نتایج بحث شد، کشور نتوانست از وضعیت به دست آمده در جهت تولید و صادرات بیشتر محصولات کشاورزی استفاده کند. بررسی دوره‌های رکود و رونق تجاری نیز نشان می‌دهد به

استثنای سال ۱۳۹۲-۱۳۹۱ که در دوران اوج تحریم‌ها قرار داشتیم، بقیه سال‌های تحریم اقتصادی با دوره رونق صادرات همراه بوده است که این مهم از سیکل‌های تجاری مربوطه استخراج گردید.

اگر چه سهم صادرات پسته در دوره تحریم کاهش یافت اما ترکیب کالاهای صادراتی قبل و بعد از تحریم تغییر نکرده و همچنان پسته، کشمش، زعفران، سیب، خرما و رب گوجه فرنگی محصولات عمده صادراتی ایران را تشکیل می‌دهند. در خصوص شرکای تجاری صادرات نیز، در دوره تحریم سهم قاره آسیا افزایش و سهم قاره اروپا کاهش یافته است.

در خصوص واردات محصولات کشاورزی، براساس مبانی نظری و به دلایلی مثل کاهش درآمد ملی، کاهش ارزش پول ملی، کاهش ذخایر ارزی، افزایش هزینه‌های حمل کالا و به طوری کلی تجارت کالا و افزایش قیمت کالاهای وارداتی، فرض بر این بود که تحریم اقتصادی اثر منفی بر واردات دارد. اما بررسی آمار مربوط به دوره پیش و پس از تحریم این فرضیه را کرد.

یعنی با وجود کاهش رشد اقتصادی از ۵/۶ درصد در دوره اول به ۱/۰ درصد در دوره تحریم (یا حتی با وجود نرخ رشد ۶/۷- درصد در سال ۱۳۹۱)، افزایش ۹۲ درصدی نرخ ارز سال سال ۱۳۹۲ و افزایش قیمت کالاهای وارداتی، مقدار واردات کشاورزی افزایش یافت، که برخلاف انتظارات تئوریک بود. اما این امر دلایل مربوط به خود را داشت. نتایج بررسی نشان می‌دهد بخش عمده واردات کشاورزی (بیش از ۷۰ درصد) مربوط به ۱۰ قلم کالای عمده است که در سبد کالای خانوار جزء کالاهای ضروری و اساسی محسوب می‌شوند. این اقلام به‌طور مستقیم با امنیت غذایی مردم مرتبط بوده و با توجه به حساسیت موضوع، دولت با تخصیص ارز دولتی و پذیرش هزینه‌های آن، اقدام به واردات این اقلام نمود. دلیل دیگر این است که به دلیل ماهیت کالاهای کشاورزی و مواد غذایی، اساساً این محصولات در فهرست تحریم‌های بین‌المللی قرار ندارند و تنها مشکل در واردات آنها شیوه حمل، افزایش هزینه و نقل و انتقالات پول است. بنابراین نسبت به سایر بخش‌ها که مستقیماً از تحریم اثر می‌پذیرند، با مشکلات کمتری روبرو هستند. در خصوص مصرف کننده هم انتظار بر این است که با افزایش قیمت کالای وارداتی مصرف آن کاهش یابد، اما چنین اتفاقی رخ نداد. اولاً اقلام عمده وارداتی کشاورزی، اقلام اساسی و جزء کالاهای ضروری بوده و این دسته از کالاها به لحاظ کشش قیمتی، کشش ناپذیرند و افزایش قیمت آنها چندان بر تقاضای آنها اثر نمی‌گذارد. نکته دوم اینکه دولت با تخصیص ارز

دولتی، مانع انتقال هزینه افزایش قیمت به مصرف کننده شد. دلیل دیگری که در زمان تشدید تحریم‌ها واردات افزایش یافت این مطلب است که با توجه به تنگ‌تر شدن روزنه تامین کالاهای اساسی و احتمال گسترش تحریم به سوی سایر محصولات و از جمله مواد غذایی، و همچنین حساسیت دولت در تامین امنیت غذایی کشور، دولت اقدام به واردات مواد غذایی و ذخیره سازی آن برای دوره‌های بعدی نمود. در واقع شرایط حتمیت نسبت به آینده نیز منجر به افزایش واردات برای محصولات کشاورزی شد. حتی وجود این عدم حتمیت در بین خانوارها نیز باعث شد که آنها اقدام به خرید بیش از نیاز و ذخیره سازی کالاهای اساسی در منازل و یا برخی افراد سودجو اقدام به احتکار کنند. همه این موارد منجر به این شد که واردات محصولات کشاورزی برخلاف مبانی تئوریک افزایش یابد.

در خصوص روند تغییرات مربوط به شرکای تجاری در دوره تحریم‌های هسته‌ای نسبت به قبل و بعد از آن می‌توان گفت، در برخی محصولات مثل گندم که اهمیت فراوان داشته و با امنیت غذایی کشور در ارتباط است، کشور با یک سیاست مناسب سعی کرده تعداد شرکای تجاری خود را افزایش دهد تا ریسک مربوط به عدم تعامل کشورها در زمان تحریم را کاهش دهد. همچنین با توجه به افزایش هزینه حمل کالا و مشکلات ناشی از عدم انتقال پول و استفاده از بیمه دریایی، کشور سعی کرده که کالاهای اساسی کشاورزی مورد نیاز خود را از کشورهای نزدیک به لحاظ جغرافیایی و دوست به لحاظ سیاسی تامین کند. همچنین تغییر مبداهای وارداتی از کشورهای تولیدکننده به کشورهای واسطه تجارت، جایگزین شدن کشورهای آسیایی به جای کشورهای اروپایی و حذف کشورهای قاره آمریکا و اقیانوسیه در بیشتر کالاها از جمله اقدامات دیگر بود. نکته قابل توجه در دوره تحریم‌ها، این بود که کشور امارات تقریباً در تمامی کالاهای مورد بررسی، کشور اصلی و شریک تجاری با سهم قابل توجه در تامین این کالاها بود. با توجه به رویکرد سیاسی و بعضاً خصمانه امارات متحده عربی در مواجهه با جمهوری اسلامی ایران، باید در انتخاب این کشور به عنوان یک شریک تجاری استراتژیک، دقت بیشتری نمود و در صورت مانع تراشی این کشور برای تجارت کشاورزی، باید از قبل جهت جایگزین کردن کشورهای دیگر در صورت بروز مشکل، تدابیری اندیشید. با توجه به تداوم دشمنی‌های نظام سلطه علیه جمهوری اسلامی، به نظر می‌رسد فشارها و از جمله تحریم‌های اقتصادی علیه ایران ادامه خواهد یافت. به همین جهت با توجه به تجربیات به دست آمده، باید نقش جامعه تجاری در

شرایط تحریم‌های اقتصادی تدوین شود. در این نقشه، باید وضعیت کشورهای متخاصم، میزان تبعیت شرکای تجاری از کشورهای متخاصم، کالاهای ضروری و اساسی که فقط در کشورهای متخاصم تولید می‌شود، فاصله جغرافیایی، کاهش هزینه‌های حمل و نقل مد نظر قرار گیرد. هرچند تنها راهکار بی اثر نمودن تحریم‌ها، اتکا نمودن به توان داخل، تقویت اقتصاد کشور، درونزا نمودن رشد، جداسازی بودجه کشور از نفت و اصلاح ساختار اقتصادی در جهت خارج شدن اقتصاد از وابستگی به نفت و حمایت از رشد علم و فناوری و شرکت‌های دانش بنیان است.

منابع

- ابراهیمی سالاری، تقی، مهسا شهبایی کاسب و فاطمه احمدی (۱۳۹۲). تاثیر تحریم‌ها بر بخش بانکداری، تجارت و انرژی در ایران، **کنفرانس بین المللی اقتصاد در شرایط تحریم**، بابلسر: شرکت پژوهشی طرود شمال، ۳۱ شهریور ۱۳۹۲.
- اژدری، سرور و مجتبی حسین زاده (۱۳۹۲). بررسی تحریم اقتصادی ایران با نگاهی به تجارت خارجی، **کنفرانس بین المللی اقتصاد در شرایط تحریم**، بابلسر: شرکت پژوهشی طرود شمال، ۳۱ شهریور ۱۳۹۲.
- آذربایجانی، کریم، سید کمیل طیبی و حلیمه صفا درگیری (۱۳۹۴). اثر تحریم های اقتصادی ایالات متحده و اتحادیه اروپا بر تجارت دوجانبه ایران و شرکای عمده تجاری آن: کاربرد مدل جاذبه، **فصلنامه تحقیقات اقتصادی**، سال ۵۰، شماره ۳، صص ۵۶۲-۵۳۹.
- آقایی، مجید، مهدیه رضاقلی زاده و مجید محمدرضایی (۱۳۹۷). بررسی تاثیر تحریم های اقتصادی و تجاری بر روابط تجاری ایران و کشورهای شریک عمده تجاری، **مطالعات راهبردی سیاست گذاری عمومی (مطالعات راهبردی جهانی شدن)**، سال ۸، شماره ۲۸، صص ۶۸-۴۹.
- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۸). بانک داده‌های سری زمانی، قابل دسترسی در: <http://tsd.cbi.ir>
- جاریانی، فرزانه، سجاد فرجی دیزجی و رضا نجارزاده (۱۳۹۷). تأثیر تحریم ها بر تجارت متقابل محصولات کشاورزی بین ایران و کشورهای منطقه منا و اتحادیه اروپا، **فصلنامه اقتصاد کشاورزی**، سال ۱۲، شماره ۲، صص ۶۹-۹۰.
- راجی، سامان و صالح رحیمی (۱۳۹۴). بررسی آثار رفع تحریم های اقتصادی بر صنعت دارویی ایران، **دومین کنفرانس اقتصاد و مدیریت کاربردی با رویکرد ملی**، بابلسر: شرکت پژوهشی طرود شمال، ۳۱ خرداد ۱۳۹۴.

- فریادرس، ولی‌الله (۱۳۹۴). **اثر تحریم و تحلیل شرایط پس از آن بر بخش کشاورزی**، ایران، تهران: گزارش پژوهشی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات زیربنایی.
- کرباسی، علیرضا و میلاد امینی زاده (۱۳۹۸). بررسی عوامل مؤثر بر صادرات پسته ایران با تأکید بر نقش تحریم‌های تجاری، **تحقیقات اقتصاد کشاورزی**، سال ۱۲، شماره ۳، صص ۲۲-۱.
- گرشاسی، علیرضا و مجتبی یوسفی (۱۳۹۵). بررسی اثرات تحریم بین‌المللی بر متغیرهای کلان اقتصادی ایران، **فصلنامه تحقیقات مدل‌سازی اقتصادی**، سال ۷، شماره ۲۵، صص ۱۸۹-۱۲۹.
- گمرک جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۶). آمار صادرات و واردات در سال‌های مختلف.
- Afesorghor, S.K. & R. Mahadevan (2016). The Impact of Economic Sanctions on Income Inequality of Target States, **World Development**, 83: 1-11.
- Cortright, D. & G.A. Lopez (1995). **Economic sanctions: panacea or peace-building in a post-cold war world?** Boulder, CO: Westview Press.
- Dizaji, S.F. (2013). Trade openness, political institutions, and military spending (evidence from lifting Iran's sanctions), **Empirical Economics**, 57: 2013-2041.
- Eyler, R. (2007). **Economic Sanctions: International Policy and Political Economy at Work**, US: Palgrave Macmillan publication, 237 pages; 2007.
- Frank, J. (2017). The empirical consequences of trade sanctions for directly and indirectly affected countries; **FIW Working Paper**. No 174..
- Ghaderi, E. (2015). **The impact of the United States sanctions on Iran's trade flows: A gravity model approach**, Master's Thesis, Department of Economics, Södertörns University.
- Hufbauer, G., J. Schott, K. Elliott & B. Oegg (2007). **Economic Sanctions Reconsidered**; 3rd edition, Washington D C: Institute for International Economics.
- Kahraze, S. & N. Nikpour (2015). Effects of International Sanctions on Exports in Iran with an Approach to Business Attraction, **International Journal of Resistive Economics**, 3(2): 107-120.
- Lamotte, O. (2012). Disentangling the impact of wars and sanctions on international trade: evidence from former Yugoslavia, **Comparative Economic Studies**, 54: 1-27.
- Lv, Zh. & T. Xu (2019). Do economic sanctions affect protectionism? Evidence from agricultural support, **Economics and Politics**, 31(1): 27-42.
- Nossal, K.R. (1989). International sanctions as international punishment, **International Organization**, 43(2): 301-322.